

De ontdekking van Europa*

Juist op een historisch moment, na de val van de Muur, stokt het proces van de Europese integratie. Om die impasse te doorbreken is een Europees wij-denken onmisbaar, een Europees ethos. Het concept van de civil society kan de gebrekkige Europese integratie weer vlot trekken.

Gaat je nu misschien een licht op? Ook wij hebben pas zo'n vijfenzeventig mensenjaar geleden tot ons afgrijzen ontdekt, hoe snel de technische vaardigheden daar beneden toenamen en wat de mensen er mee zouden gaan doen, - niet alleen op biotechnologisch gebied, maar op alle andere gebieden ook. Binnen afzienbare tijd is er alleen nog een sterfhuisconstructie over van onze hemelse organisatie, waarna de hemel tenslotte als een boek zal worden toegelid." Zo legt een hoge functionaris in de hemelse hiërarchie - is het een engel? - uit in Mulisch' roman 'De ontdekking van de hemel'

De huidige Tsjechische president, Vaclav Havel, schreef in de tijd dat hij zich verzette tegen het communistische systeem: "De schuld ligt niet bij de wetenschap als zodanig, maar bij de hoogmoed van de mens in het wetenschappelijk tijdperk. De mens is nu eenmaal

God niet, en voor God spelen wordt op verschrikkelijke wijze gewroken."

Dit artikel vraagt aandacht voor de ontdekking van Europa. Voor de zoektocht naar de ziel van ons rusteloze werelddeel. Europa, waar christelijke en humanistische waarden tot ontwikkeling konden komen. Renaissance en Refor-

matie, Verlichting en Industriële Revolutie hebben de cultuur van het continent gevormd. Lelieblank is de ziel van Europa desondanks niet te noemen. Zij is ook gevormd door de kijk op de mens die aan zichzelf genoeg heeft. Het werelddeel heeft de wereld twee keer meegesleept in een wereldoorlog. Ook dat is Europa.

Dr. Th. B.F.M. Brinkel

Het jaar 1945 was een moment waarin het anders moest gaan. Verzoening, vre-

* Dit artikel is de bewerking van een inleiding, gehouden op de studieconferentie 'Het ene Europa en de oecumene', georganiseerd door het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica op 22 september 1995.

de, menselijke waardigheid en democratie waren de waarden die voorop moesten staan bij de opbouw van een nieuw Europa. Dat vond de oecumenische beweging. Maar ook leidende politieke kringen, waaronder christen-democraten, waren die overtuiging toegedaan. Zij hadden vaak persoonlijk geleden onder het racistisch nationalisme van Adolf Hitler, de imperialistische dictatuur van Josef Stalin en het nationaal fascisme van Benito Mussolini. Zij hadden de gevolgen ondervonden van het economisch nationalisme van de jaren dertig, toen ieder land in de bestrijding van de Grote Depressie voor zichzelf koos. Hun overtuiging was bedoeld als het tegendeel van dergelijke opvattingen. Het streven naar Europese integratie, die moest uitlopen op een federaal opgezette Verenigde Staten van Europa, was daartoe een voornaam instrument. De ondertekening van het Verdrag van Maastricht had een hoogtepunt van Europese eenwording moeten zijn. Het werd het begin van een nieuw debat over omvang en doel van het integratieproces. Het historisch gewicht van het jaar 1989 doet niet onder voor dat van 1945. Opnieuw is een mensonwaardig systeem overwonnen. Opnieuw is er de uitdaging Europa opnieuw in te richten naar de waarden van vrede, menselijke waardigheid, democratie, verzoening. Maar juist op dit historische ogenblik stopt het integratieproces. Juist als de voortgang in het integratieproces erom vraagt; juist als de internationale verhoudingen het vereisen, juist dan komt de trein van de Europese integratie tot stilstand, nog voor het station bereikt is.

Historisch nieuwe situatie

Hoe staat Europa ervoor in deze historisch nieuwe situatie? Welke is haar zieletoestand? Op de ontdekkingstocht

naar het hart van Europa wil ik de volgende gebieden aandoen: het eenzijdige karakter van het integratieproces tot nu toe, de verlangens van de nieuwe partners in het midden en oosten van het continent, de zorgwekkende aantrekkingskracht van het nationalisme. Het meest succesvol is de Europese integratie op het terrein van de vorming van de vrije binnenmarkt. Dat betreft het deel van de Europese eenwording dat gericht is op het slechten van de belemmeringen bij het vrij verkeer van goederen, kapitaal, diensten en personen. Dat doel, met een aanwijsbaar economische ondertoon, is bereikt. Daarin is Europa ook goed geweest, zo blijkt uit een recent rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.² Bij dat eenzijdige karakter van de Europese integratie heeft Michel Albert in zijn werk 'Kapitalisme contra kapitalisme' de nodige kritische kanttekeningen geplaatst. Europa '92 wordt gewoon een liberale markt, schreef hij, een verregaande integratie van de handel met veel te weinig politieke controle. Hierin wordt zelfs Amerika overtroffen, aldus Albert. En dat, terwijl de nationale overheden afzonderlijk niet meer in staat zijn sociale correcties aan te brengen om het kapitalisme van de Europese Unie binnen de perken te houden.³

Ondertussen is er bovenop die vrije Europese binnenmarkt sprake van liberalisering van de wereldeconomie. Niemand kijkt er meer van op dat een bedrijf het *design* van zijn produkt in Italië laat uitvoeren, de assemblage in Korea, de administratie in India, terwijl het voornaamste afzetgebied ligt in Noordwest Europa. Bovendien: het wegvallen van de bipolaire verhoudingen, waarin de politiek-militaire aspecten van de veiligheid de overhand

hadden, heeft geleid tot een economisering van de internationale betrekkingen. Economische vraagstukken hebben een groter gewicht gekregen.⁴ Door deze ontwikkelingen staan sociale en ecologische waarden onder druk. Immers, internationaal opererende bedrijven zoeken hun vestigingen dáár, waar de omstandigheden voor hen het gunstigst zijn. Waar de sociale lasten het laagst en de milieuvorwaarden het soepelst zijn.

De nationale staat is het vermogen deze waarden effectief overeind te houden gaan missen. De nationale staat kan niet meer zelfstandig voldoen aan zijn traditionele taak de voorwaarden te scheppen voor een vrije en rechtvaardige samenleving. Het vertrouwen van de burgers in de effectiviteit van het optreden van hun regeringen is afgenomen. Nationale soevereiniteit heeft in de praktijk allang niet meer de betekenis die er in de theorie aan werd toegekend. Nationale soevereiniteit moet dan ook veeleer worden gezien als een opdracht aan de staat dan als een eenmalige verworvenheid.⁵

Verbreden wij nu onze blik naar Midden- en Oost-Europa. Daar staan de samenlevingen voor een driedelige opdracht: de versterking van de democratie en de rechtsstaat, de overgang naar een sociale markteconomie en de groei naar een cultuur, een klimaat, waarin mensen zich als burgers voor elkaar en voor de samenleving verantwoordelijk weten. Zeker dat laatste vraagt de langste tijd. En ondertussen hebben ook daar economische waarden een groter gewicht gekregen. Daar wordt immers zware nadruk gelegd op de overgang naar de markteconomie. Het tempo verschilt van land tot land. Hoewel de invoering van de markteconomie op zichzelf moet worden toege-

juicht, het risico is aanwezig dat deze kan leiden tot een overheersing van puur materiële maatstaven. Ten koste van de solidariteit binnen de samenleving. Het is een gemeenschappelijk Europees verschijnsel.

Vaclav Havel waarschuwde al als vroegere Tsjechische dissident: "Het totalitaire systeem is in uiterste instantie een bolle spiegel van de gehele moderne civilisatie en een harde - misschien wel laatste - oproep tot een algemene herziening van haar zelfbeeld."⁶

De revolutie van '89 en de problemen waar de nieuwe democratieën voor zijn komen te staan hebben een structureel probleem aan het licht gebracht in de psyche van Europa. Zo wordt aangevoerd dat de resultaten van die tendens al zichtbaar zijn in het wegvallen van ingebouwde tegenwichten tegen commercialisering, in toegenomen drugsgebruik, pornografie, vrouwenhandel en andere vormen van criminaliteit. Dat komt voort uit een houding van onmiddellijke bevrediging van materiële behoeften en het negeren van universele waarden, het negeren van Gods aanwezigheid in het dagelijks leven en het ontlopen van verantwoordelijkheid voor de naaste en voor de integriteit van de schepping. Op die manier wordt, aldus de theoloog Johann Baptist Metz, de mens uiteindelijk gereduceerd tot een zachtjes zoemende machine.⁷

Onvermijdelijk roept die opener wereld, waarin economische waarden domineren, reacties op. De neiging, om zich terug te trekken uit de wereld en zich maar te richten op de eigen kleine kring, de bevrediging van onmiddellijke behoeften en de wereld maar de wereld te laten. Er is hernieuwde belangstelling voor religieus fundamentalisme en fanatisme. En er is de zoektocht naar

geborgenheid in de nationale identiteit, eventueel politiek vertaald in nationalisme. Gevaarlijk wordt het als godsdienst en nationalisme zich met elkaar verbinden. Tekenend is dat uitgerend Servië zich als het meest orthodoxe land van Europa beschouwt, en Kroatië zich als het meest katholieke ziet.

Nationalisme is een virus dat zich over heel Europa verspreidt.

Het is niet zo verwonderlijk dat nationalisme opnieuw opgeld doet. In het huidige culturele klimaat boeten traditionele kaders als geloof en levensbeschouwing, en brede politiek-maatschappelijke bewegingen aan betekenis in. Grensoverschrijdende ideologieën staan sinds 1989 onder verdenking. Maar ook de groeiende ontkerstening raakt Europa. Velen hebben het geestelijke houvast van hun geloof verloren. Waar moeten zij naar teruggrijpen in tijden van grote verandering? Nationaal belang en nationale identiteit zijn dan al snel gevonden als lapmiddel om zekerheid en geborgenheid te bieden. Nationalisme is een virus dat zich over heel Europa verspreidt. Er is in heel het continent een tendens waarneembaar onder landen, regeringen en partijen die de eigenbelangen van hun volk vooropstellen.

Nationalisme is een typisch gevolg van de houding zekerheid te bieden door de vijand buiten zichzelf te zoeken. Het is een schijnzekerheid. De 'vijand', de dreiging, komt namelijk niet meer van buitenaf. De economisering van de internationale verhoudingen en de reacties daarop, komen niet van buiten op ons - burgers, lidstaten van de Europese Unie - af. Het kenmerk van de huidige tijd is dat de dreiging van binnenuit komt. Zij raakt de ziel van Europa.

Oud-minister van Buitenlandse Zaken Peter Kooijmans ziet het als een wereldwijd verschijnsel, dat hij aanduidt

met de term 'gebrek aan innerlijke weerbaarheid'. In een paper ten behoeve van de discussie in het CDA over de herijking van het buitenlands beleid schrijft hij: "Ten onrechte hebben wij gedacht dat de

grootste bedreiging uitging van de confrontatie van de koude oorlog en wellicht was dat tot op zekere hoogte waar voor de afgelopen decennia. Een minstens even grote dreiging lijkt uit te gaan van het gebrek aan innerlijke weerbaarheid van grote groepen landen. Duidelijker dan ooit is dat miskenning van mensenrechten, het ontbreken van sterke maatschappelijke kaders, onrechtvaardige verdeling van macht en inkomen, evenzovele factoren zijn die leiden tot ontworteling van nationale samenlevingen."⁸ Bij dat gebrek aan innerlijke weerbaarheid moet niet alleen gedacht worden aan Rwanda, Somalië of Bosnië, hoezeer deze landen op zichzelf de aandacht waard zijn. Gebrek aan innerlijke weerbaarheid is ook de fundamentele dreiging waar Europa voor staat. Innerlijke weerbaarheid tegen de verleidingen van economische welvaart ten koste van sociale en ecologische waarden; innerlijke weerbaarheid tegen de verlokkingen van de schijnzekerheid van nationalisme ten koste van vrede en democratie. Dat is het verschil tussen 1945 en 1989. In 1945 konden de voorstanders van een nieuw Europa, in de oecumenische beweging en in de christen-democratie, nog zeggen dat de bedreiging van buiten kwam: uit Duitsland, uit de Sowjet Unie. De bedreiging kon zelfs aan personen toegeschreven worden: Hitler,

Stalin en Mussolini. Vijftig jaar later gaat dat niet meer op. De bedreiging komt van binnenuit. Het beste is het nog onder woorden gebracht op een van de spandoeken die in het jaar 1989 tijdens de vele demonstraties in Midden en Oost Europa werd meege dragen: *"Ich bin Kain und Abel"*. Die dreiging is nu weggefallen. Vooruitgang in de zin van meer vrede, meer democratie, verzoening en respect voor menselijke waardigheid moet zich nu zien te funderen op een eigen kracht. Dat geldt zeker ook voor de Europese eenwording. De nieuwe stimulans, die zij nodig heeft, moet van binnenuit komen. Vanuit de ziel. Daar ligt de relevantie van de ontdekking van Europa.

De ziel van Europa

Jurjen Zeilstra schrijft in zijn studie *'European Unity in Ecumenical Thinking'*: *"Defining the identity of Europe is an undertaking far too hazardous for this study."*⁹ Toch geeft hij een aantal belangrijke aanzetten. Ook een recent beleidsadvies van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, getiteld 'Op weg naar de Inter-gouvernementele Conferentie 1996' besteedt een aparte paragraaf aan de identiteit van Europa. Daar wordt aangehaald waar zowel de Raad van Europa als de Europese Unie het over eens zijn: *"Only states whose territory lies wholly or partially in Europe and whose culture is closely linked with European culture, should be able to request membership of the organisation."*¹⁰

Wat is die *European culture*, de ziel, het wezenskenmerk waar Europa haar innerlijke weerbaarheid aan kan ontle- nen? In publikaties uit oecumenische en

christen-democratische kringen komt de waardigheid van de mens als verantwoordelijke persoon naar voren als kern van de Europese identiteit. De mens die drager is van rechten en vrijheden. Die de ruimte verdient om zich in samenwerking met anderen te ontplooiën. En die daartoe aanspraak mag maken op zekere materiële basisvoorwaarden. De mens, die de vrijheid toe- komt om te vieren, te genieten, te bouwen, zich in te zetten voor zijn of haar medemens, voor de integriteit van de schepping, waar hij of zij deel van uitmaakt. Tot volle waardigheid komt die mens samen met anderen. In de gemeenschappen waar hij of zij als vanzelf in opgroeit: het gezin, de buurt, de natie.

**Gebrekk aan
innerlijke
weerbaarheid is de
fundamentele
dreiging waar
Europa voor staat.**

Maar ook in de organisaties die de mens heeft opgericht om het leven beter in te richten: de kerk, de staat, het werk, de vakbond, de school. Het onderscheid in verantwoordelijkheden tussen kerk en staat was in de Europese geschiedenis een belangrijke eerste stap in die ontwikkeling. Een stap die gevolgd is door verdere uitwerkingen van eigen verantwoordelijkheid voor de wetenschap, de economie, de sociale actie, de meningsvorming.

Om het de mens mogelijk te maken te beantwoorden aan die waardigheid, zijn in de beste Europese tradities zware eisen gesteld aan de staat. Ik noem de heerschappij van het recht en het respect voor de mensenrechten. De democratische traditie. De garantie van sociale en ecologische maatstaven binnen de ontwikkeling van de economie. Deze wezenskenmerken van Europa moeten niet als een verdienste beschouwd worden, maar als een op-

dracht. Het zijn waarden, waaraan menselijke constructies zoals de nationale staat, maar ook de Europese Unie, ondergeschikt zijn. Zij bieden een raamwerk waarmee het bereikte voortdurend onder kritiek gesteld kan worden. Het zijn ook waarden, die een veel breder terrein omvatten dan politieke en economische integratie alleen.

Europa staat aan de vooravond van een debat over het Verdrag van Maastricht. Vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten van de Europese Unie zullen in 1996, in een Intergouvernementele Conferentie, de besluitvorming voorbereiden. Daarbij valt op hoezeer de aandacht gericht is op de rol van de economie en op de staatkundige - institutionele - aspecten van de Europese integratie. Want in wezen is ook de hernieuwde belangstelling voor nationale identiteit een vorm van gerichtheid op de bevoegdheden van - nationale, regionale - overheden. Ik wil zeker het belang van deze dimensies niet miskennen. Maar in het licht van de ontdekking van de ziel van Europa lijken mij de rol van de gemeenschappen en verbanden waarin mensen zich ontplooiën niet minder relevant. Zeker als wij ons realiseren hoe beperkt de mogelijkheden lijken van effectieve institutionele hervormingen binnen de Europese Unie, de staatkundige aspecten van de verbreding en verdieping. En zeker, als de noodzaak om tegenwichten te vormen tegen de overheersing van economische waarden in ogenschouw wordt genomen.

Civil society

Zo'n tegenwicht vormt het concept van de *civil society*. Ook al weer zo'n gedachte die gedurende de jaren van de communistische dictatuur is ontwikkeld in dissidente groepen in Midden- en

Oost-Europa. Het idee fungeerde als verzetsstrategie en als kader van waarden. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat uitgerekend zij in staat zijn geweest de gebreken van de nieuwe tijd en de gevaren van de moderne industriële samenleving het scherpst te ervaren en onder woorden te brengen. Ik breng nogmaals de uitspraak van Vaclav Havel in herinnering, dat de totalitaire dictatuur in dat opzicht een bolle spiegel van de moderne samenleving is. Vaclav Havel legde een zware nadruk op de waardendimensie van het concept *civil society*, als manier om de morele integriteit te bewaren. Het communistische systeem was volgens Havel gebaseerd op de leugen dat de macht van de partij gebaseerd was op de instemming van het proletariaat. De burger kon weinig anders dan berusten in de leugen. De meeste mensen probeerden zich zo goed mogelijk te handhaven door zich naar buiten te conformeren en zich er hooguit in de kleinste kring tegen af te zetten. Volgens Havel wordt het idee van *civil society* een morele kracht, wanneer er mensen zijn die openlijk uit het systeem stappen en beginnen te 'leven in waarheid'. De leugen wordt blootgesteld. De hoop en de verwachting dat het anders kan en moet, wordt levend gehouden. Het duidelijkste voorbeeld was de vakbond Solidariteit, die alleen al door haar bestaan toonde hoe hol de pretentie van de partij was de arbeiders te vertegenwoordigen.

Daarnaast werkte het concept als verzetsstrategie in omstandigheden waarin hervormingen van partij en staat onmogelijk leken. Mensen worden gezien als in wezen vrije en verantwoordelijke personen, die zich samen met anderen kunnen organiseren op basis van gedeelde overtuigingen en belangen. Het

was het idee dat geleidelijk steeds meer eigen organisaties en verbanden zouden ontstaan, onafhankelijk van de officiële structuren. Zo zou een klimaat groeien van autonoom denken en handelen, waarin waarden als pluriformiteit, tolerantie, waardigheid en autonomie een rol zouden kunnen spelen. De hoop was erop gericht dat dergelijke noties uiteindelijk ook tot partij en staat zouden doordringen.

Wij kunnen iets leren van onze partners in Midden- en Oost-Europa. Het concept van de *civil society* bood een recept voor versterking van de innerlijke weerbaarheid van de samenleving. Daarmee is het nog steeds relevant. Wil een samenleving duurzaam democratisch zijn, dan kan zij het niet kan stellen zonder gemeenschappen en organisaties waarin mensen als verantwoordelijk persoon tot ontplooiing komen. Waarin mensen meer kunnen zijn dan puur behartigers van deelbelangen. Mensen hebben een boodschap aan waarden. Hebben de behoefte om ergens bij te horen. Organisaties in de sfeer van de *civil society* werken met waarden. Waar mensen het gevoel krijgen dat wezenlijke waarden veronachtzaamd worden, komen zij in actie. Ik hoef maar kort te verwijzen naar de sociale bewegingen in Nederland in de vorige eeuw. Ik kan nu verwijzen naar de opkomst van mensenrechtenbewegingen, milieubewegingen, de betrokkenheid met ontwikkelingslanden. En, wat Europa betreft, naar bijvoorbeeld de samenwerking tussen universiteiten, de samenwerking tussen vakbonden of consumentenorganisaties.

Kerken zijn een vitaal onderdeel van de *civil society*. Mensen krijgen in al die verschillende gemeenschappen en verbanden te maken met waarden. Maar dat vindt plaats in een steeds meer ontker-

stende samenleving en telkens op deel-terreinen. Kerken zijn bij uitstek geschikt het achterliggende verhaal te vertellen. Het bredere perspectief te schetsen, waarin het verband wordt aangebracht en de diepere zin kan worden aangeboden. Kerken dragen bij aan de vorming van een cultuur, een klimaat, waarin de ziel van Europa zich van haar goede kanten laat zien. Vanuit het bredere perspectief dat kerken bieden, hebben zij zich ook zelf, vaak op indrukwekkende wijze, in de praktijk ingezet voor de grote sociale en ecologische vragen die de burgers bezighouden. In de strijd tegen werkloosheid en sociale uitsluiting. In het stem geven aan hen die niet gehoord worden. Kerken ervaren, ook weer op basis van het perspectief waar zij voor staan, de opdracht in de oecumene over scheidingen heen naar samenwerking te zoeken. Om verschillen, die onoverkomelijk lijken, te overbruggen. Over staatsgrenzen heen. Over geloofsgrenzen heen.

Zo werken kerken mee aan de kwaliteit van de Europese eenheid, aan de versterking van de innerlijke weerbaarheid. Niet zozeer om te streven naar herkerstening van Europa, zoals Zeilstra in zijn studie terecht opmerkt, maar terwille van een revitalisering van menselijke waarden. Ook de kerken vormen een tegenwicht tegen de overdreven gerichtheid op de economie en de politiek. De verdediging van essentiële waarden moet niet aan de specialisten worden overgelaten.¹¹

Op grond van die eigen positie van de kerken in de *civil society* kunnen zij hun bijdrage leveren aan het openbare debat over de inrichting van Europa. Laurens Hogenbrink heeft de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk een aantal punten voor-

gesteld, die de kerken daarbij naar voren zouden moeten brengen: van harte ondersteunen van de oorspronkelijke motivatie van het eenwordingsstreven, maar zorgen uiten bij de overheersende rol van economische krachten, het gebrek aan democratisch gehalte, het landbouwbeleid, de positie van vrouwen, de houding ten opzichte van ontwikkelingslanden en ten opzichte van Midden- en Oost-Europa, de positie van asielzoekers.¹² Dat vraagt wel een organisatorische versterking van de kerken op Europees niveau. Een permanent secretariaat, een Europese synode, een Europese bisschoppenconferentie

naar het voorbeeld van de Conferentie van Latijns-amerikaanse Bisschoppen.

Alleen al om zicht te krijgen op het ingewikkelde besluitvormingsproces in de Europese Unie en op de vraag welke instanties

relevant zijn. Laat staan er invloed op uit te oefenen. Zowel de katholieke als de protestants-christelijke tradities werken hier belemmerend. De aanwezigheid van het secretariaat van de Wereldraad van Kerken en van het Vaticaan op het continent leidt er al snel toe dat de inzet voor Europa via het wereldorgaan loopt, in plaats van van onderop, via de lidkerken. Genève en Rome belemmeren het zicht op Europa, zou je bijna zeggen.

Door de betrokkenheid met en de geborgenheid van mensen in verschillende verbanden ontstaat samenhang in de samenleving, een gemeenschappelijk ethos. En dat is precies waar het in Europa aan schort. Voor de vorming van een Europees ethos, een Europese identiteit, een Europese publieke opinie, is de bijdrage van kerken onmisbaar.

Politieke relevantie

Zonder een Europees ethos, een Europees wij-denken, dat beantwoordt aan de goede kanten van de ziel van Europa, zal het met de politieke integratie in de Europese Unie, niet veel worden. Ruud Lubbers presenteerde onlangs de volgende stelling: "Het zou kunnen zijn dat in de geschiedenis nu eerst nodig is het rijpen van dit wij-denken, over grenzen heen, om vervolgens pas dan een basis te vinden voor grensoverschrijdend politiek handelen."¹³ Hij sprak over de globale verhoudingen. Des te meer zou die uitspraak moeten gelden voor Europa,

waar de mensen delen in dezelfde bezieling.

Dat levert een aparte invalshoek op bij het bekijken van het proces van Europese integratie. Op dit ogenblik wordt de betrokkenheid van de bur-

---

Genève en Rome belemmeren in zekere zin het zicht op Europa.

---

gers bij Europa geperst door de trechter van nationale instanties. Op de eerste plaats in de Europese Raad en de Raden van Ministers, waar de lidstaten expliciet vertegenwoordigd zijn. Die spelen een dominante rol in de besluitvorming binnen de Europese Unie. Ook de beleidsvoorbereiding door de Europese Commissie gaat vergezeld van de voortdurende aanwezigheid van een consensusvorming tussen ambtenaren uit de lidstaten. De Commissie zelf is ook nog zodanig samengesteld dat rekening wordt gehouden met de presentie van de lidstaten. Alleen het Europese Parlement is georganiseerd in politieke groeperingen die zijn gebaseerd op verschillende inzichten omtrent de gewenste inrichting van de Europese samenleving. Maar zijn bevoegdheden zijn helaas beperkt. Op die manier blijven de regeringen van de

lidstaten de belangrijkste bouwmeesters van Europa.

Om dat te doorbreken is een Europees wij-denken onmisbaar, een Europese publieke opinie, een Europees ethos. Mijn pleidooi voor aandacht voor de *civil society* is ingegeven door de noodzaak zoiets tot stand te brengen. Pas dan zal Europa echt dichterbij de burgers komen. En komen de burgers dichterbij Europa. Ik wil mij beperken tot een aantal centrale uitgangspunten die uit de ontdekking van de ziel van Europa af te leiden zijn.

Hoe dan ook, de landen van de Europese Unie en die van Midden- en Oost-Europa zijn elkaar nabij en op elkaar aangewezen. Niet alleen in geografisch opzicht, maar ook in de beleving van waarden die de ziel van Europa gevormd hebben. Het verlangen naar terugkeer naar Europa tijdens de revolutie van 1989 getuigt daarvan. Dat maakt het in principe mogelijk in de eigen regio naar oplossingen te zoeken, waarvoor wereldwijd nog geen draagvlak is. Centraal in de beleving van die waarden staat de waardigheid van de menselijke persoon. Dat vraagt van het Europese integratieproces meer democratie en onderschikking aan de beginselen van het recht. Ik wijs in dat verband op de wens dat de Unie hetzij zelf een lijst met grondrechten formuleert, hetzij partij wordt bij het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens. Toegespijst op de vitale rol van de kerken voor de Europese samenleving betekent dit dat in die grondrechten pluriformiteit verankerd zou moeten worden. In het onderwijs, in de media bijvoorbeeld. Het gaat om de garantie dat ook het doen, denken en spreken van kerken en christelijke organisaties in de ontwikkeling van de Europese cultuur toegang krijgen.

De waardigheid van de mens als verantwoordelijk persoon vraagt om een doorbraak in de eenzijdige gerichtheid op economische ontwikkeling en welvaart. Ook in de samenwerking met Midden- en Oost-Europa. Het concept van de *civil society* laat zien hoe juist een veelheid aan gemeenschappen en verbanden belangrijk is voor menselijke ontplooiing. Juist ter compensatie van de economische belangen is dat nodig. Zeker in de dialoog met andere tradities, zoals de Oosterse orthodoxie, waarin het onderscheid in verantwoordelijkheden tussen staat, kerk en maatschappelijke organisaties geen vanzelfsprekendheid is.

De boodschap van Europa is uitnodigend, niet uitsluitend. Zij roept op tot delen en samenwerken, in de eerste plaats met de meest nabije partners in Midden- en Oost-Europa, maar ook met de rechtvaardige ontwikkeling van de wereld.

Bescherming van de waardigheid van de persoon vraagt om het handhaven van sociale en ecologische waarden. Waar nationale wetgeving tekortschiet en het voor wereldwijde maatstaven te vroeg is, is een effectief optredende Europese Unie noodzakelijk.

Waar in het hele continent tendensen waar te nemen zijn van verbrokkeling en oriëntatie op de nationale identiteit, is de Europese Unie de belangrijkste en verst gevorderde vorm van samenwerking. Zij is wat dat betreft een rustpunt in een woelig werelddeel.

Veel hangt dus af van de Europese Unie. De Europese Unie is goed in het opruimen van belemmeringen voor economische integratie en het bevorderen van één markt. Waar de Unie niet goed in is, is het snel reageren op problemen en het ingrijpen in crisissituaties. Zij is niet in staat duidelijke

prioriteiten te stellen, zeker niet als daarbij een keuze gemaakt moet worden tussen de verschillende invalshoeken van de onderscheiden lidstaten. Als de Intergouvernementele Conferentie

van 1996 zich ergens op zal moeten richten is het op het vergroten van de effectiviteit en handelingsbekwaamheid van de Unie. Er is geen alternatief voor Europa. Als het in Europa niet lukt, is het de vraag of het wereldwijd wel tot stand kan komen. Ik kan het niet nalaten in dit verband te verwijzen naar de nota 'De herijking van het buitenlands beleid' van het paarse kabinet. In die nota heet het, "dat het

buitenlands beleid in zowel bilateraal als multilateraal verband explicieter dan voorheen zal moeten worden ingezet om Nederlandse economische belangen te dienen."¹⁴ We hebben al gezien hoe economische verhoudingen het karakter van de internationale betrekkingen steeds meer bepalen. Maar de vraag is wel of van regeringen verwacht mag worden dat zij zich bij die ontwikkeling zullen neerleggen. Burgers zijn niet gebaat bij dominantie van de economie. Nederlandse burgers niet, burgers in andere landen evenmin. Zij mogen een evenwichtige benadering verwachten. Een benadering waarin naast de bevordering van economische welvaart ook de bescherming van de rechten van burgers ter harte wordt genomen, zoals de groei naar een Europese *civil society*. Bedrijven zorgen zelf uitstekend voor hun eigen belangen. Van overheden mag ter compensatie des te meer aandacht gevraagd worden voor die andere - niet-

economische - waarden die voor burgers zo wezenlijk zijn.

De opbouw van een Europese *civil society* beantwoordt aan het wezen van Europa. Per definitie kan een *civil society*

niet van bovenaf, door middel van een Europese richtlijn bijvoorbeeld, in het leven worden geroepen. Zij moet van onderaf tot stand komen. Het gebrekkige karakter van het integratieproces zal eerder een stimulans zijn dan een belemmering, voor mensen om in actie te komen. Tegelijkertijd moeten ook de Europese lidstaten zich oriënteren op de waarden die de ziel van Europa kenmerken. Natuurlijk

worden de verhoudingen tussen staten in belangrijke mate bepaald door macht, door de *balance of power*. Maar uitgerekend Henry Kissinger, die toch niet tot de grote idealisten in de internationale politiek gerekend kan worden, heeft geconstateerd dat die *balance of power* alleen functioneren kan, wanneer de betrokken staten het eens zijn over fundamentele waarden die dat evenwicht reguleren.¹⁵ Hoe nauwer de machtsverhoudingen tussen staten onderling verweven zijn, hoe groter het belang van die gedeelde waarden, zou ik er in alle bescheidenheid aan toe willen voegen.

Slot

'De ontdekking van de hemel' van Harry Mulisch lijkt een wanhopige boodschap te bevatten. God in de hemel keert zich af van Zijn schepping. De mensheid heeft haar ziel verkocht aan de duivel van de natuurwetenschappen. Hij laat het niet toe dat de

---

De IGC moet zich richten op het vergroten van de effectiviteit en de handelingsbekwaamheid van de Unie. Er is geen alternatief voor Europa.

---

hemel op natuurwetenschappelijke wijze ontdekt wordt. Hij laat het enige tastbare bewijs van Zijn bemoeienis met de wereld - de stenen tafelen - van de aarde weghalen. Toch laat Mulisch aan het eind van zijn meesterwerk ruimte voor een sprankje hoop.

Ik wil vasthouden aan dat sprankje hoop. De waarde van de ziel van Europa hangt af van wat zij doet met het *Testimonium* dat van God gegeven is. Het wonder van de democratische revolutie van 1989 heeft de verhoudingen in de wereld in een radicaal nieuw daglicht gesteld. Dictaturen, die toch het minst voor verandering in aanmerking leken te komen, zijn afgeworpen. Dat is de belangrijkste les die het Westen mag leren uit de omwentelingen in Midden- en Oost-Europa. Hoezeer een systeem ook probeert de onderdrukking tot in de puntjes te perfectioneren, er blijven mensen onder dat systeem, die de menselijke waardigheid niet ten onder willen laten gaan. Zij hebben de waarheid en het recht en, naar blijkt, de overwinning aan hun zijde. Kennelijk heeft het zin in de internationale verhoudingen vast te houden aan vrijheid, vrede, verzoening en de waardigheid van de mens, deze voortdurend te berde te brengen en daadwerkelijk in het beleid toe te passen. Dat is mijn ontdekking van Europa.

Drs. Th. B. F. M. Brinkel is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Noten

1. Vaclav Havel, 'Politiek en geweten', in: Vaclav Havel, *Naar alle windstreken* (Baarn 1990) 84.
2. J.P.H. Donner (rapporteur), *Europa, wat nu?*, uitg. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (Den Haag 1995) 20.
3. Michel Albert, *Kapitalisme contra kapitalisme* (Amsterdam/Antwerpen 1992) 28.
4. *Stabiliteit en veiligheid in Europa. Het veranderende krachtenveld voor het buitenlands beleid*, uitg. WRR (Den Haag 1995) 39.
5. Zie: E.M.H. Hirsch-Ballin, 'Wereldburgers: personen in het internationale recht'. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in het internationale recht aan de Katholieke Universiteit Brabant op vrijdag 3 maart 1995, Zwolle 1995.
6. Vaclav Havel, 'Politiek en geweten', in: Vaclav Havel, *Naar alle windstreken* (Baarn 1990) 88.
7. Johann Baptist Metz, 'Solidaire vrijheid; crisis en opdracht van de Europese geest', *Concilium* (1992 no. 2) 87.
8. P.H. Kooijmans, in: *Het buitenlands beleid beschouwd en beoordeeld: de CDA-prioriteiten*, uitg. Commissie Buitenland van het CDA (Den Haag 1995) 7.
9. Jurjen Zeilstra, *European Unity in Ecumenical Thinking 1939-1918* (Zoetermeer 1995) 410.
10. Geciteerd in: *Op weg naar de Intergouvernementele Conferentie 1996*, uitg. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA in samenwerking met de Werkgroep Europa van het CDA (Den Haag 1995) 20.
11. Jurjen Zeilstra, *European Unity in Ecumenical Thinking*, 385 ev.
12. Laurens Hogenbrink, *Hart en ziel voor Europa? Nota voor een discussie over de actuele ontwikkelingen in Europa. Voor de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk*, uitg. Raad voor de Zaken van Overheid en Samenleving van de Nederlandse Hervormde Kerk (Leidschendam 1994) 136/7.
13. Ruud F.M. Lubbers, 'Globalisering; naar een nieuwe kijk op de political economy'. Rede uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de economie aan de Katholieke Universiteit Brabant op vrijdag 8 september 1995, uitg. KUB (Tilburg 1995) 25.
14. *De herijking van het buitenlands beleid*, uitg. Ministerie van Buitenlandse Zaken (Den Haag, september 1995) 14.
15. Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York 1994) 834.